

ქართული წერილობითი კულტურის მონაგაგანი

Guardians of Georgian Written Culture

ლელა შათირიშვილი

კ. კეკელიძის სახელობის საქართველოს
ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი
საქართველო, თბილისი

Lela Shatirishvili

National Centre of Manuscripts
Georgia, Tbilisi

ABSTRACT

The National Center of Manuscripts keeps four funds. The newest one, still growing Q Foundation, founded in 1929 and is filled with new materials until this time.

Due to the addition of new materials, it became necessary to prepare a description, during which significant written samples were revealed, most interesting of which is the manuscript books written by two brothers - famous calligraphers of the XVIII century - Nikoloz and Zakaria Mikadzes. They are Q-1494; Q-1502; Q-1511.

In the XVIII century, there were several prominent representatives of the Mikadze family in Tbilisi. They were brothers: Nicholas, later the dean of Zion, and Zakaria, better known as Ambrose Tsilkneli or Nekreseli.

Nikoloz Mikadze was a prominent calligrapher of the XVIII century. His earliest manuscript dates back to 1731 when he was eleven years old. 23-26-year-old Nicholas got orders of copies by representatives of the highest aristocratic and clerical ranks.

One of his newly discovered manuscripts in the center is the Gospel (Q-1511), performed in the Nuskhuri alphabet, and the other is the Homiletic-Hagiographic Collection (Q-1494), which has two dates: 1764 and 1734. Much of this manuscript is transcribed in one pen. It was no exception to his creations.

These two manuscript books and their datings are the matter of our interest. Nicholas not only wrote manuscripts but also restored obsolete pieces.

We assume that he must have copied those books in his childhood and adolescence. Then he attributed the copy works performed during his deaconry with two dates, the date when the original copy and the date of its restoration.

Nicholas's younger brother - Zacharia in secular life - later Ambrose Nekreseli was a famous clergyman, writer, and calligrapher. From 1778, he became bishop of Tsilkani, then of Manglisi and Nekresi. After the abolition of the Diocese of Nekresi in 1811, he returned to Tbilisi and died in 1812.

His copies preserved at the National Center of Manuscripts increased with one more work Q-1502, which contains the liturgical handbook of Anton's editors and the texts of «Months» by Giorgi Mtatsmideli's. These manuscripts, newly relieved at the National Center for Manuscripts, prove that book publishing was the subject of great importance in the eighteenth century.

საკვანძო სიტყვები: ხელნაწერი, თვენი, სახარება, ნიკოლოზ და ზაქარია მიქაძეები, კალიგრაფი, ამბროსი ნეკრესელი.

Keywords: manuscript, yours, gospel, Nikoloz and Zakaria Mikadze, calligrapher, Ambrose Nekreseli.

საყოველთაოდაა ცნობილი, რომ ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი იმ სიძველეთსაცავთაგანია, რომელიც უვლის, პატრონობს და იკვლევს ქართველი ხალხის ჩვენამდე მოღწეულ სულიერი და მატერიალური კულტურის ძეგლებს. აწინდელ ცენტრში 4 ფონდია, რომელთაგან ორი XIX საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში ჩამოყალიბდა, მესამე და მეოთხე – XX სს.-ის პირველ მესამედში. მეოთხე - ახალი, ანუ მზარდი Q ფონდი, 1929 წელს დაარსდა და დღესაც ივსება ახალ-ახალი მასალით. დღესდღეობით ფონდში თავმოყრილია 1700-მდე ერთეული ქართული ხელნაწერი, შესრულებული სხვადასხვა დროსა და პერიოდში. 1957-58 წლებში აღიწერა და გამოქვეყნდა Q ფონდის 1000 ხელნაწერი და ფრაგმენტი. მოგვიანებით ახალი მასალის შემატების გამო საჭირო გახდა აღწერილობის მომზადება. ახალი აღწერილობის მომზადებისას გამოვლინდა მნიშვნელოვანი წერილობითი ნიმუშები, რომელთაგან საინტერესოა ორი ძმის, XVIII საუკუნის ცნობილი კალიგრაფების, ნიკოლოზ და ზაქარია მიქაძეების, მიერ შესრულებული რამდენიმე ხელნაწერი წიგნი.

XVIII საუკუნეში თბილისში მოღვაწეობდა მიქაძეთა გვარის რამდენიმე თვალსაჩინო წარმომადგენელი. მიქაძეების შორეული წინაპრები სამეგრელოდან გადმოსულან ქართლში. აქ ისინი სასულიერო წოდების წარმომადგენლები გამხდარან. XVII საუკუნიდან ამ ოჯახში მემკვიდრეობით გადადიოდა სიონის დეკანოზობა. XVII საუკუნის მიწურულს ცხოვრობდა იესე დეკანოზი, რომელსაც რამდენიმე ვაჟი ჰყავდა. ერთი მათგანი იყო გაბრიელი, რომელსაც, თავის მხრივ, ჰყავდა ვაჟები: ნიკოლოზი, შემდგომში სიონის დეკანოზი, და ზაქარია, რომელიც უფრო ამბროსი წილკნელის ან ნეკრესელის სახელით არის ცნობილი (მენაბდე 1961: 173, 228-230, 313; შარაშიძე 1943: 121-137).

ნიკოლოზ მიქაძე იყო XVIII საუკუნის გამოჩენილი კალიგრაფი. მისი გადაწერილი ყველაზე ადრეული ხელნაწერი 1731 წელს მიეკუთვნება, როცა იგი ყოფილა თერთმეტი წლისა. მინაწერის თანახმად, ეს მისი პირველი ნამუშევარია. „ღმერთო, შეიწყალე ამის მჩხაბავი დეკანოზისშვილი ნიკოლოზ, რომელმან აღვსწერე წმიდა ესე ზიარების ლოცვა. ვინც იხილავდეთ და წარიკითხვიდეთ, გაზდას მიბრძანებდეთ ამისთვის, რომ ყრმა ვიყავ ამის წერაში და არც ჯერ სხვა წიგნი დამეწერა. ამის სრულყოფასა ვიქმენ წლისა ათერთმეტისა დეკენზერსა, ქკს უით (419, ანუ 419+1312=1731 წ.)“ (ქართულ ზელნაწერთა აღწერილობა 1961: 149). ეს მინაწერი იძლევა საშუალებას, გაირკვეს, რომ გადაწერი 1719/20 წელს დაბადებულა და კალიგრაფის ხელობას პატარაობიდანვე დაუფლებია.

ჭაბუკ ნიკოლოზს უკვეთავდნენ გადაწერას მეფე თეიმურაზ II, ვახტანგ VI, ერეკლე II-ის მეუღლე დარეჯან დედოფალი, გიორგი ბატონიშვილი, ანუ გიორგი XII, საქართველოს უკანასკნელი მეფე; უმაღლესი სასულიერო წოდების წარმომადგენლები: ანტონ I კათალიკოსი, ბოდბელი მიტროპოლიტი იოანე და სხვ. ამ ისტორიულ პირთა დაკვეთით შესრულებული ხელნაწერები, დაცული ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის სხვადასხვა ფონდში, იმთავითვე იყო ცნობილი. მაგრამ Q ფონდის კოლექცია გასული საუკუნის 80-იან წლებში შეივსო რამდენიმე ხელნაწერით, რომლებიც ნიკოლოზის გადაწერილია. ერთ-ერთი ხელნაწერი არის სახარება (Q-1511), ნუსხურით შესრულებული ქაღალდზე, შეიცავს 259 ფურცელს. წიგნს უზის თარიღი: ჩლთ, ანუ 1739 წელი. ამ ხელნაწერის წერისას ნიკოლოზი 18-19 წლისა უნდა ყოფილიყო. გამოდის, რომ ეს ხელნაწერი წიგნი ამ შესანიშნავი კალიგრაფის ერთ-ერთი ადრეული ნამუშევარია.

ახალგამოვლენილი ხელნაწერი შედარებით მცირე ზომისაა, 11x16 სმ., გადაწერილია XVIII საუკუნისათვის დამახასიათებელი მუქი შავი მელნით, საზედაო ასოებისათვის, სათაურებისათვის, მნიშვნელოვანი ადგილებისათვის გამოყენებულია სინგური. ტექსტი ნაწერია დიდად გაწაფული ხელით, თანაბარი ნუსხურით. ასეთი წერის მანერა დამახასიათებელია XVII-XVIII საუკუნეების საუკეთესო კალიგრაფებისათვის. სახარებებს წინ უძღვის მახარებელთა შესხმანი სოფრონისა და დოროთეოსის მიერ, სახარების საძიებელი და თვეთამეტყველებანი. სახარების ტექსტი გიორგი მთაწმიდელის რედაქციისაა.

ამ ხელნაწერ წიგნში კარგად არის გააზრებული და ორგანიზებული ფურცლის გაფორმება, მისი დეკორატიული ეფექტი. წიგნის შესამკობად გამოყენებულია ის ხერხები, რომლებიც საერთოდ ცნობილია ამ პერიოდში. ფურცელზე ორ სვეტად ნაწერი ტექსტი ჩასმულია ჩარჩოებში, რომლებიც ოქროსფერი, ლურჯი, წითელი ან მწვანე თმისებური ხაზებისაგან შედგება. სახარების დასაწყისებს ამკობს ბაცი წითელი, აგურისფერი,

ცისფერი, ლურჯი, მწვანე ფერადებით შეღებილი თავსამკაულები და ფერებით შესრულებული ბოლოსამკაულები - მცენარეთა და ფრინველთა გამოსახულებები. ტექსტს ამკობს კბილანებიანი თავსამკაულები, შესრულებული მჭახე ფერებით. თაღში ჩართულია მთავრული ასოები.

ნიკოლოზის გადაწერილ ამ სახარებაშიც ისევე, როგორც სხვა მისეულ ხელნაწერებში, ტექსტის მეშვეობით სტრიქონების მატება-კლებით გამოყვანილია კუთხოვანი ფიგურები, სამკუთხედები, რომლები ან ნებისმიერი ფიგურები, რომლებიც შესაძლებელია შემოსაზღვრული იყოს ფერადი ხაზებით. გადამწერი არის ტექსტის მხატვრულად გამფორმებელიც (ფოტო N 1; ფოტო N 2).

ხელნაწერს ახლავს ნიკოლოზის ანდერძები, რომელთაგან ორს მხატვრის ხელმოწერის ფუნქციაც ენიჭება. იგი წიგნის წერის პროცესში რამდენჯერმე ახსენებს საკუთარ თავს. ხელნაწერის შუა ნაწილში ხლართული ოქროსფერიანი ფერადებით გაფორმებული ასოებით წერია: „ვწერ ნიკოლოზ“ (ფოტო N 3), წიგნის უკანასკნელ ფურცელზე კი მხატვრულად გაფორმებული მშვენიერი ასოებით წარმოდგენილია სიტყვები: „დავწერე ნიკოლოზ“ (ფოტო N 4). ხელნაწერზე დართული ერთ-ერთი ანდერძი ნაწერია მთავრულით, რომელშიც ყოველი სიტყვა პაწაწინა სინგურით შესრულებული ვარსკვლავებით არის გამოყოფილი და რომელშიც იხსენიება „სახარებისა ამის აღმწერელი და გამსრულებელი მთავარდიაკონი ნიკოლოზ“ (Q-1511: 259).

წიგნის მინაწერებით ირკვევა, რომ იგი XVIII საუკუნეში ვინმე მერაბ წულუკიძის საკუთრება ყოფილა, XIX საუკუნის მიწურულს კი „დეკანოზ-ბლადოჩინი იოვანე აბაშიძის“ ოჯახში ინახებოდა. „დეკანოზ იოვანეს“ გარდაცვალების შემდეგ მისი „სულის მოსახსენებლად“ იოვანე აბაშიძის ასულს, ეკატერინას, გადაუცია „მოდღვარ-მოდღვარ დეკანოზ ირაკლი აბაშიძისათვის“.

მეორე ხელნაწერი, ჰომილეტიკურ-ჰაგიოგრაფიული კრებული, რომლის გადამწერიც ნიკოლოზ მიქაძეა, ასევე Q ფონდშია დაცული 1494-ე ნომრით. უზის ორი თარიღი: 1764 და 1734 წწ. (ფ. 2), შეიცავს იოანე ოქროპირის, ბასილი დიდის, ეფრემ ასურის, აბრაჰამ მონაზონის საკითხავებს, ასევე იოვანე ოქროპირის ცხოვრების ტექსტს. ეს კრებული ნაწერია ქალაქში ნუსხურით, შავი მეღვინით, საზედაო ასოები და სათაურები - სინგურით. ტექსტი, ზემოთ მოხსენებული სახარებისაგან განსხვავებით, სადადაა გაფორმებული, მაგრამ წიგნი ნათლად მეტყველებს გადამწერის ოსტატობაზე.

ამ ხელნაწერის დიდი ნაწილი ერთი კალმითაა გადაწერილი. კალმის გამოუცვლელობა გამონაკლისი არ ყოფილა ნიკოლოზ მიქაძის შემოქმედებისათვის. ჩინებულ ოსტატს ეს აღუნიშნავს კიდევ გიორგი XII-ისთვის შესრულებულ ხელნაწერში: „მოიხსენეთ, რომელი ერთის გამოჭრილის კალმით დამიწერია, რომ არ გამომიცვლია კალამი და ჩვენდა შემდგომად, ვინც ეს ასე მწერლობა ეცადოს“, ქების ღირსიაო.

მსგავსი შინაარსის მინაწერს ვხვდებით ახალგამოვლენილ ხელნაწერშიც: „მწერალსა ამისსა სიონის დეკანოზს, ნიკოლოზ, აქამდის ეს წიგნი ერთის გამოჭრილის კალმით დამიწერია და არც კალამი გამომიცვლია“ (Q-1494: 268) (ფოტო N 5). თავად ხელნაწერი გენათელი ეპისკოპოსის დაკვეთით არის შესრულებული. ანდერძი გვაუწყებს: „უფალმან მრავალჯამიერ-ყოს ბატონიშვილი გენათელი მიტროპოლიტი იოსებ, რომლისა ბრძანებითა აღწერე წიგნი ესე - სწავლანი იოვანე ოქროპირისა, საკითხავად სასურნი და სულთა განმანათლებელნი, უღირსმან მღვდელმან სიონის დეკანოზმან ნიკოლოზ, გვედრები მხილველთა და მკითხველთა, მცირედთა კსენებასა ჰყოფდეთ ჩემ მწერლისა ამის. ჩღმდ (1764), 1734“ (იქვე).

ყურადღებას იქცევს ეს ორი ხელნაწერი წიგნი და მათი დათარიღება. ერთს თარიღად უზის 1739 წელი, მეორეს კი აქვს ორი თარიღი, რომელთა შორისაც 30-წლიანი სხვაობაა 1764 და 1734 წწ. ორივე ანდერძში გადამწერი სიონის დეკანოზს უწოდებს საკუთარ თავს. ერთის მიხედვით, ის 18-19 წლის ყმაწვილია, მეორის მიხედვით კი - 14-44 წლისა. ცხადია, რომ 14 წლისა ანდა 18-19 წლის ყმაწვილი დეკანოზი ვერ იქნებოდა; საქმე ისაა, რომ ნიკოლოზი არა მარტო იწერდა ხელნაწერ წიგნებს, არამედ თავის გადაწერილ მოძველებულ ცალეებს აღადგენდა კიდევ. ამის დასტურია მიქაძეების გადაწერილ კონდაკზე (S-1295) დართული მისი ერთ-ერთი ანდერძი. წიგნი მას თავის პაპასთან, იესესთან, ერთად გადაუწერია 1731 წელს 11 წლის ყრმას, მოგვიანებით კი, კერძოდ, 1778 წელს ეს წიგნი აღუდგენია. ხელნაწერს უზის თარიღები: 1731 და 1778. ვვარაუდობთ, რომ მას ბავშვობასა და სიყმაწვილეში უნდა ჰქონოდა გადაწერილი ზემოხსენებული წიგნები და შემდეგ უკვე დეკანოზობის დროს განახლებულ ძეგლებს მიუწერა დედნის უწინდელი თარიღიცა და აღდგენის წელიც.

ნიკოლოზ მიქაძის შესრულებული ხელნაწერები კიდევ ერთხელ მოწმობენ, რომ XVIII საუკუნეში გადამწერის შრომა დიდად ფასობდა საქართველოში, თავად ნიკოლოზ მიქაძის ღვაწლი კი ჯეროვნად იყო დაფასებულიცა და შეფასებულიც. მას დიდი პატივით იხსენიებდა იოანე ბატონიშვილი „კალმასობაში“ და წერდა: „იყო საღმრთო წერილში გამოცდილი, ხუცურის ხელის მწერლობაში პირველი, რომელი ჯერეთ არავინ ყოფილა. ამისთანა მშვენიერის ხელით მწერალი. ვითარცა ესე და აგრეთვე ხელჩამრთველი მშვენიერად. ამან გარდასწერნა მრავალნი საღმრთო წერილნი. ამან დია პატიოსნად იცხოვრა და უყვარდათ მეფეთაცაო“ (ბატონიშვილი 1948: 148).

ნიკოლოზის უმცროსი ძმაც – ზაქარია – შემდგომში ამბროსი ნეკრესელი, ცნობილი სასულიერო პირი, მწერალი და კალიგრაფი ყოფილა. იგი 1778 წლიდან გამხდარა წილკნელი ეპისკოპოსი, შემდეგ უბოძეს მანგლელი და ნეკრესელი. ნეკრესის ეპარქიის გაუქმების შემდეგ, 1811 წელს, იგი თბილისში დაბრუნდა და 1812 წელს გარდაიცვალა.

ზაქარია თავისი დროის საუკეთესო კალიგრაფთა გვერდით დგას და საკუთარ ძმას, ნიკოლოზსაც, არ ჩამოუვარდება (ბერიძე 1967: 189).

მის შემოქმედებაში დიდი ადგილი უკავია სხვადასხვა კრებულს. ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცულ მის გადაწერილ ნიმუშებს მისი გადაწერილი კიდევ ერთი კრებული - Q-1502 შეემატა, რომელიც შეიცავს ანტონის რედაქციის ტიპიკონსა და გიორგი მთაწმიდელის რედაქციის „თვენის“ ტექსტებს. ხელნაწერის ანდერძში ვკითხულობთ: „წიგნი ესე არს ტიპიკონი, სრულკეთილად განწესებული ყოველთა დღეთა წელიწადთა ათორმეტთა თვეთათვის სრულიად ამას წიგნსა შინა მოკსენებული“ (Q-1502, 334)... ეს ხელნაწერი 1760 წლითაა დათარიღებული. ამას გადამწერის მიერ ტექსტზე დართული ანდერძით ვიგებთ: „აღიწერა დეკენბერსა ა (1), ქრისტეს აქეთ 1760 წ“. ანდერძის მიხედვით, კალიგრაფი ჯერ კიდევ ზაქარიად იხსენიებს თავს: „აღწერე მე, ყოვლად უსახურმან მონა-მსახურმან სიონის დეკანოზისშვილმა ზაქარია მთავარდიაკონმა“. ზაქარიასეული ეს ხელნაწერი მხატვრულად გაფორმებული არ არის, მაგრამ კალიგრაფიულია, შესრულებულია შავი მელნით, მნიშვნელოვანი ადგილები კი – სინგურით, ანუ წითელი მელნით. ტექსტს ახლავს ოთხი სახის მარგინალური ნიშნები, რომლებსაც თავიანთი დანიშნულება აქვთ ტექსტში.

როგორც გადამწერებს სჩვევიათ, გადამწერი შენდობასა და პატიებას ითხოვს შეცდომებისათვის მკითხველისაგან. „რაოდენ სიჩჩოებასა ძალ-მედვა, სიმართლეს ვეცადე გარნა თუმცა იხილოთ რამე ცთომილი, ნუ ფრიად ბრალეულ-მყოფთ, ამისთვის მდაბლად ხსენებული ამის მწერალი ზაქარია ვითხოვ თქვენ მიერ მეოხებასა ჩემ უნდოსათვს“ (Q-1502: 334).

იოანე ბატონიშვილი ზაქარიასაც ახასიათებს თავის „კალმასობაში“: „კვალად უცხო მწერალი, ვითარცა ხუცურისა, აგრეთვე მხედრულის ხელისა. ამანაც მრავალნი საღმრთო წერილნი და ისტორიები გადასწერნა. ესე იყო კარგი პიტიკოსი, მუსიკოსი და სრული მგალობელი. ამან აღზარდნა რაოდენიმე მოწაფენი“ (ბატონიშვილი 1948: 198-199). ზაქარიას „კარგ პიტიკოსობაზე“ წარმოდგენას გვიქმნის ხუთმუხლედად შეთხზული სამსტროფიანი ლექსი, რომელიც ჩვენ მიერ გამოვლენილ ხელნაწერს ბოლოში, ანდერძის შემდეგ, ერთვის. მოვიყვანთ მხოლოდ ერთ სტროფს:

„ზესთა სურვა თუ გიკმდეს, კეთილ მზრდელობდე,
შინა მწყობრობდე, გინა გარბაკველობდე,
აღმსთვ-აღიკარვ, არცა ზარდამჯდეობდე,
ფრიად ისწრაფე, ვიდრე კარ-განმლეობდე,
კეთილ თუ გსურს, სასძლოდ მედასეობდე“ (Q-1502: 334).

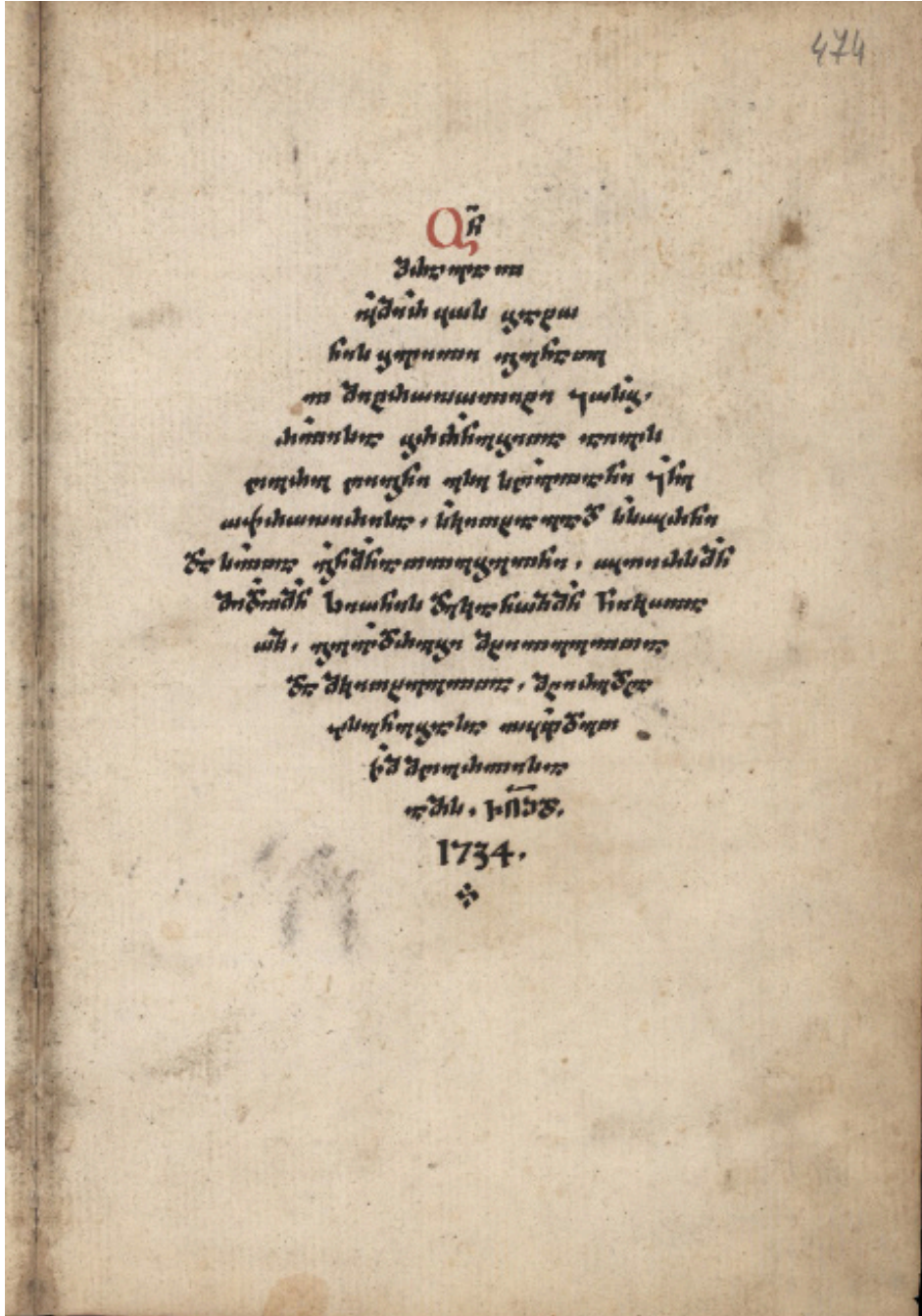
როგორც ვხედავთ, ეს სტროფი ქადაგებს თავმდაბლობას, ზნეკეთილობას, მართლმორწმუნეობას.

ამრიგად, ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში ახალგამოვლენილი ეს ხელნაწერები, ორიჩინებული კალიგრაფის შესრულებული, კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ წიგნის დამზადებას, ანუ მნიშვნელოვანი თხზულებისა თუ დაკანონებული რედაქციის გადაწერა-გამრავლებასა და გავრცელებას,

XVIII საუკუნეშიც ისევე, როგორც წინა საუკუნეებში, საქართველოს ყველა საეკლესიო-სამონასტრო ცენტრსა თუ რეგიონში ხელს უწყობდნენ საერო წოდება, ეკლესიის მესვეურები და სასულიერო წრის წარმომადგენლები.

ფოტო N 1

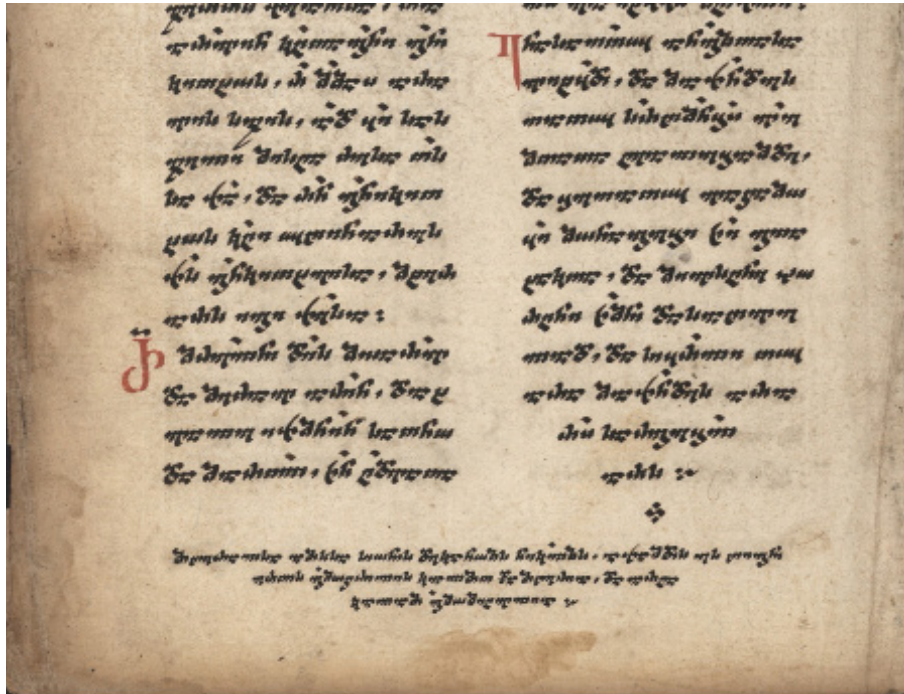
ფოტო N 2

ფოტო N 3

ფოტო N 4

ფოტო N 5

დამოწმებული ლიტერატურა და წყაროები

ბატონიშვილი 1948: იოანე ბატონიშვილი, კალმასობა, ტ. II. თბილისი, 1948.

ბერიძე 1967: ბერიძე ვ., ძველი ქართველი ოსტატები. თბილისი, 1967.

მენაბდე 1961: მენაბდე ლ., ძველი ქართული მწერლობის კერები, II. თბილისი, 1961.

ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა 1961: ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, ყოფილი ქართველთა წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების (S) კოლექცია, ტ. II. თბილისი, 1961.

შარაშიძე 1943: შარაშიძე ქ., იესე ოსესძის „ქორანიკონი“. ენიშვის მოამბე, XIII, 1943.

Q-1494: ჰომილეტიკურ-ჰიმნოგრაფიული კრებული.

Q-1502: თვენი.

Q-1511: სახარება.